

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

GREGOR FERENC, **A szlovák nyelv magyar elemei.**
Budapest, Kairosz Kiadó, 2023. (953 lap)

1. GREGOR FERENC életművének jelentős részét képezi a szlovák–magyar nyelvi kapcsolatok lexikális szintjének vizsgálata, melyhez az inspirációt az adhatta, hogy a szerző a magyar–szlovák nyelvi kontaktuszónából származik. Ezzel a KNIEZSA ISTVÁN által teremtett iskolát (pl. 1955) folytatja, a nyelvi kölcsönhatás másik oldalát bemutatva. Ez a téma sem előzmények nélküli azonban, Szlovákiában SIMA FERENC (1940: 5–18) és SZABÓ JÓZSEF (1940: 19–28) nyelvjárási vonatkozásban vizsgálták, hogy hogyan hatott a magyar nyelv a szlovákra. A kérdéssel KIRÁLY PÉTER is foglalkozott (pl. 2003: 68–75). Maga GREGOR FERENC számos szacikkben elemezte a magyar–szlovák nyelvi kapcsolatokat areális (1989: 141–195) és lexikális (1994: 239–259) szempontból. Később egyetemi jegyzetben (1999) újraközölt cikkgyűjteményben is vázolta a lexikológiai összefüggések etimológiai és adaptációs hátterét, minden esetben gazdag példatárral illusztrálva mindezt.

E módszertani beágyazottság és a több évtizedes kontaktológiai kutatásból felhalmozott ismeretanyag alapozta meg az ismertetendő szótárhoz vezető mutatóványfüzetet (GREGOR 1993), melynek bevezetője nyelvtörténeti, hangtörténeti és alakítani összefoglaló formájában vezeti be a szavak nyelvi síkjába a kutatót. Hosszú időn keresztül e mutatóványfüzetre támaszkodtak a szlovák szakos egyetemi oktatók. Ennek a kontaktológiai kutatómunkának a betetőzése *A szlovák nyelv magyar elemei* című 953 oldalas monumentális szótár, melyet jó szívvel ajánlunk szláv és szlovák szakos, valamint nyelvtörténet iránt érdeklődő hallgatóknak, kutatóknak.

2. Jelen recenzióban célunk, hogy röviden bemutassuk a szótár szerkezetét, tartalmát, majd elhelyezzük a kötetet a további szlovák–magyar lexikológiai szakmunkák között, s röviden vázoljuk az összevetés lehetőségeit, kitérve a terület képviselői előtt álló feladatokra is.

Mindenekelőtt fontos kiemelni, hogy egy ilyen speciális szótár komoly bevezetőt igényel, és ez GREGOR FERENC munkájában meg is valósul. A mutatóványfüzethez képest a szótár bevezetője lényegesen bővítve mutatja be a más-salhangzók transzfonomizációs folyamatait, pl. *mulačág* (mulatság). Az alakítani

fejezet a szóképzés témáját tárja elénk részletesebben. Itt említendő az esetragok és magyar képzők megszilárdult formában történő átvétele, melynek során a szlovákban a motiváció már elhomályosul, pl. *kanapét, šarka, hajduk, bundáš, čapáš, rováš*. Felvázolja a magyar mintájú szóalkotási módokat, mint például az igekötőkkel képzett nyelvjárási tükörszavak eseteit, vö. *tadat'* 'odaad', *tajst'* 'odamegy', *von šol* 'kiment'. Ezek ugyanúgy a magyar eredet bizonyítékai, mint a szóösszetételek elemeinek magyarból visszaköszönő sorrendje, pl. *korytnatá žaba* 'teknősbéka', *sedmoslivkár* 'hétszilvafás', *konopemočeni* 'kenderáztatás'; melyek nemcsak a jelentésbeli tükörfordítás, hanem egyben a szerkezeti állandósulás formái. A kismonográfiának tekinthető bevezető végén egy rövid frazeológiai kitekintést is kapunk.

A történeti bevezető rengeteg példával egészült ki a mutatófüzet megjelenése óta, és pontosítja a szerző, hogy mit nem tekint jövevényszónak: elsősorban az eseti szavak különböző fajtáit. Gyűjtésének alapja egy összetett és széles körű írott korpusz, melyben levéltári anyagokra, régi kiadványokra, szótárakra, nyelvjárási elemek irodalmi előfordulásaira támaszkodik. Ez a forrásanyag kissé archaikussá teszi a szótárt. Itt jegyeznénk meg, hogy a hagyományos, rövidítéseket használó hivatkozási rendszer nem igazán felhasználóbarát. (A szótár elején 30 oldalnyi rövidítés feloldása található, amely mély tudományosságot, ám egyben nehezebb kezelhetőséget jelent.)

A szótári részben a standardizált formában megadott címszót követő szócikkek két részből állnak. Az előfordulás adatolása tartalmazza az évszámokat és az alakváltozatokat, valamint a helyenként német (*álvaň* 'Gerüst'), máshol magyar (*altist* 'altiszt') nyelven megadott jelentést. Ezek után következik az etimológia, mely széles kontextusba helyezi az adott lexémát. A szócikk ezen részét a mutatófüzet még *Etim.* rövidítéssel vezette be, e szótárban viszont bekezdéssel különül el. Itt található a visszautalás a hangtani változásokra, valamint egyéb nyelvekre, amelyekbe szintén átvételre került a magyar szó; ez igen értékes az areális összefüggésrendszer feldolgozása szempontjából.

A szócikkek között tallózva felmerül a kérdés, mi is a nyelvi elem. Minden, amit valaha valaki leírt és adatolható? A szótár egyrészt az élő nyelvi kontaktusok világába repíti a felhasználót, hiszen kétnyelvű környezetben ma is elhangzanak, elhangozhatnak *nerešig, parančolat, tarisňa, hajtáš, darálov* stb. típusú lexikális beszúrásokon alapuló kódváltások, ha Békés vármegyében, a Pilis térségében, Nógrádban vagy Dél-Szlovákiában járunk. Élő nyelvi elemek írásos rögzülésekor azonban még mindig kétséges, mennyire tekinthető a szlovák nyelv vagy az adott nyelv elemének. A szerzőnek sem lehetősége, sem kapacitása nem volt a gyakoriság tanulmányozására és jelzésére, pedig az igazi szűrőt egy korpuszban a frekvencia jelenti, például a *chotár* (határ) és a *chýr* (hír) gyakran használatos a szlovákban, ám származékaik (*chotárovať, chotárník*, ill. *chýrik*,

chýrečne) már perifériára szorultak. A nagyközönség számára talán a rigorózus adatolás mellett hasznos volna a szokásos stilisztikai vagy nyelvjárási index, kvalifikátor használata, a szócikkek végén található utalást (például hogy a *chytlenstvo* jogi szakszó már kihalt) más szótárak esetében index szokta jelölni a szócikk elején. A szótár szóanyaga alapján a laikus olvasó más esetekben is azt gondolhatja, hogy ezek a szlovák nyelv magyar elemei, holott például a *mošogatov, moždov, moržolovat'* (a 606–607. oldalról válogatva) bizonyára az „ismétlődő okkazonalizmus” ellentmondásos kategóriájába tartozna, vagy valamely kétnyelvű közösségben releváns, esetleg az írói ábrázolás eszköze. A *Móric* és *morting* szócikkek is itt találhatóak, esetükben nemzetközi vándorszavakról, közvetett átvételről van szó. A *mulatovat'* egy olyan elterjedt szó, amelyet a szlovák nyelv valódi elemeként kezelhetünk, a mai szlovák nyelvhasználó számára is érthető és stilisztikailag jelölt elemként bevettnek tekinthető. A *kop-jatok* (főnév, a 'kopja tokja') archaizmussal szöges ellentétben áll a *korčuľa, korčuľovat'* szó, előbbi a *kopja* szláv eredetű szó visszakölcsönzése, utóbbi teljes mértékben a mai szlovák nyelv eleme, ugyanakkor egy olasz eredetű szót közvetített a magyar a szlovákba. Ezek az etimológia érdekes útvesztői, ám mindez csak annak az olvasónak tűnik fel, aki bírja a mai szlovák nyelvet, és elővesz másik két etimológiai szótárt (pl. KRÁLIK 2016 és ÚESz.). A nyelvi változások érdekes példája az *igazolván* szócikk, mely arról tanúskodik, hogy a magyar adminisztratív nyelv volt hatással a szlovákra, manapság azonban ennek fordítottja jellemző: a szlovákiai magyar nyelvhasználatban a *preukázka* (igazolvány) ill. *opcsanszki* (személyi igazolvány) lexémák honosodtak meg a hivatali ügyintézés hatására (ld. LASTYÁK 2006: 77).

3. Mindenképpen utalnunk kell arra is, hogy GREGOR FERENCCEL párhuzamosan más kutatók is nekiláttak a szlovák–magyar nyelvi kapcsolatok lexikális vonatkozásai feldolgozásának. A teljesség igénye nélkül kiemelhető LUCIANO ROCCHI háromkötetes szótára (*Hungarian Loanwords in the Slovak Language*, 1999–2010), melynek első és második kötete (1999, 2002) még GREGOR FERENC életében jelent meg, sajnos együttműködésre viszont már nem volt lehetőség a szerzők között. Itt említhető továbbá a MARTINA KOPECKÁ és munkatársai által szerkesztett, a Szlovák nyelv történeti szótárának (HSSJ) szócikkein nyugvó s az átvett szavakat forrásnyelvenként közlő kötet is (2011), mely szerint történetileg a magyar a negyedik legfrekvenciáltabb átdadó nyelv a szlovák irányába. KOPECKÁ szótárának bevezetője azonban csak a lexématörténetet taglalja, GREGOR FERENCCEL ellentétben nem boncolgat hangtani és morfológiai kérdéseket. Nem tartalmaz viszont nyelvenkénti csoportosítást a Szlovák nyelv rövid etimológiai szótára (KRÁLIK 2016). GREGOR FERENC szótárától eltérően egyik szlovákiai kiadású etimológiai szótár sem dolgozza fel a földrajzi és személynéveket (noha más nyelvek vonatkozásában találunk erre példát, SORIN

PALIGA új román etimológiai szótára például már felvesz jónéhányat, 2023). Látható tehát, hogy a 20. századtól napjainkig jelentős a tudományos érdeklődés és a publikációs igény is a feldolgozott téma kapcsán, méghozzá igen változatos formában és koncepciók mentén.

GREGOR FERENC és LUCIANO ROCCHI szótárának gyors összevetése alapján feltételezhető, hogy GREGOR FERENC gyűjtése több magyarországi szlovákok által használt szót tartalmaz (pl. *salmarázov* 'szalmarázó'), melyekhez LUCIANO ROCCHI kevésbé férhetett hozzá. Egy, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete szervezésében 2024-ben végzett kutatás alapján a bükkszentkereszti szlovákok használják a LUCIANO ROCCHI által kihagyott *d'ár* (gyár) szót, tehát frissen is bizonyított, ami GREGOR FERENC szótárában áll: „a keletiszlovák nyelvjárás déli peremén és a magyarországi szlovákok szókincsében él” (2023: 258). Ugyanakkor ellenpéldát is találunk: LUCIANO ROCCHI felveszi például a *fras* 'frász' és *frid* 'frigy' címszót, ezek viszont GREGOR FERENC-nél nem találhatók meg, bizonyára nem ok nélkül. Egy efféle alapos összevetés után lehetne szűrni és elválasztani a szlovák nyelv bizonyos rétegeinek magyar elemeit. A szókészlet változékonyságából adódóan még ezt követően is felmerülhet egy-egy lexéma esetében, hogy szintén ide tartozhat. LUBOR KRÁLIK szerint például a magyar *szabás* esetleges átvételének tekinthető a szlovák *sobáš* forma (2023: 87–92), amely viszont sem GREGOR FERENC, sem LUCIANO ROCCHI szótárában nem kapott helyet.

4. GREGOR FERENC szótára hatalmas adomány a kontaktológiai etimológia számára. Ezzel a munkánévvel illethetjük azt a diszciplínát, mely nem egy adott nyelv teljes etimológiai szótára, nem is egy tájegységé, hanem két nyelv kapcsolatának bemutatására vállalkozik a szókészlet síkján. Ez azonban a nyelv legdinamikusabb rétege, így minél nagyobb a merítés, annál erősebb lehet a teljesség hiányának érzése. Ellentmondásos ezt írni egy 953 oldalas mű kézbevételekor, amely egy emberöltőnyi fáradtságos munkával készült. Ugyanakkor viszont hasznos is, hiszen további munkára inspirál. Mindenképpen izgalmas, ám nagy türelmet igénylő feladat lenne például GREGOR FERENC és az angol metanyelvű LUCIANO ROCCHI műveinek párhuzamos olvasása, átfésülése, kritikai elemzése abból a szempontból, hogy melyik szerző mit vesz fel szócikknek, és melyek az egyes etimológiák eltérései. Ez pedig mintegy előre vetíti a szlovákista nyelvészek következő jelentős feladatát: GREGOR FERENC, LUCIANO ROCCHI, MARTINA KOPECKÁ és munkatársai és LUBOR KRÁLIK anyagának elektronikus egyesítését ahhoz hasonlóan, ahogyan ez az Új magyar etimológiai szótár (ÚESz.) esetében történt. A jelenleg rendelkezésre álló mesés bőségű anyag megérdemelné és kívánja ezt a lépést.

Irodalom

- GREGOR FERENC 1989. Magyar-szlovák nyelvi kapcsolatok. In: BALÁZS JÁNOS szerk., *Nyelviünk a Duna-tájon*. Budapest, Tankönyvkiadó. 141–195.
- GREGOR FERENC 1993. *A szlovák nyelv magyar elemeiből. Mutatványfüzet*. Budapest, ELTE Szláv Filológiai Tanszék.
- GREGOR FERENC 1994. Einige Fragen der ungarischer Elemente im Slowakischen. *Wiener Slawistischer Almanach* 34: 239–259.
- GREGOR FERENC 1999. *Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumok gyakorlatokhoz Gregor Ferenc válogatott írásaiból*. Budapest, ELTE Szláv Filológiai Tanszék.
- HSSJ = In: MAJTÁN, MILAN szerk., *Historický slovník slovenského jazyka 1–7*. Bratislava, VEDA, 1991–2008.
- KIRÁLY PÉTER 2003. K otázke niektorých maďarizmov v slovenčine. In: ŽEŇUCH, PETER szerk., *Život slova v dejinách a jazykových vzťahov*. Bratislava, SAV. 68–75.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOPECKÁ, MARTINA et al. 2011. *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*. Bratislava, VEDA.
- KRÁLIK, ĽUBOR 2016. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava, VEDA.
- KRÁLIK, ĽUBOR 2023. *Dimenzie slovenskej etymológie*. Bratislava, VEDA.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, Kalligram.
- NEWERKLA, STEFAN MICHAEL 2011. *Sprachkontakte Deutsch–Tschechisch–Slowakisch*. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- PALIGA, SORIN 2003. *An Etymological Dictionary of the Romanian Language*. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- ROCCHI, LUCIANO 1999–2010. *Hungarian Loanwords in the Slovak Language 1–3*. Trieste, Edizioni Università di Trieste.
- SIMA FRANTIŠEK 1940. Z lexikálnych vplyvov slovenčiny na maďarské nárečia nitrianske. In: SIMA, FRANT–SZABÓ, JOZEF, *Zo vzájomných slovníkových vplyvov slovensko–maďarských*. Bratislava, Slovenská učená spoločnosť. 5–18.
- SZABÓ JOZEF 1940. Maďarské elementy v slovenských nárečiach v Gemeri. In: SIMA, FRANT–SZABÓ, JOZEF, *Zo vzájomných slovníkových vplyvov slovensko–maďarských*. Bratislava, Slovenská učená spoločnosť. 19–28.
- ÚESZ. = GERSTNER KÁROLY szerk., *Új magyar etimológiai szótár — online kiadás*. Budapest, ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2022. (<https://uesz.nyttud.hu/>)

TÓTH SÁNDOR JÁNOS
ORCID: 0000-0002-5494-7086
Comenius Egyetem, Pozsony
sandor.janos.toth@uniba.sk